

Az értelem színhelyén

Gondolatok a könyvtárban

Nemrég, forró délben, „nyílt pályán“ megállt velünk a zsúfolt városközi buszjárat, kereket kellett cserélni. A sofőr ideges, sokan nézzük, de nem enged segíteni; valakinél egy táskarádió nyekereg. A pontos idő: egy óra. A hírek. A századvég kedves és megszokott borzalmaiból. Utána tánczene. Az első szám az *Ej uhnyem!* — slágerfeldolgozásban. Divat a „klasszikusok“ dzsesszfeldolgozása, ugyebár. A volgai hajóvontatók iszonyú munkadalát is elérte a sorsa; a sorsunk. El kell-e még merengeni: mi marad meg, milyen nyom, milyen igazságtalanság, milyen szenvedés, milyen nyomor nyoma szent még, ha mindent old, felold, elold helyéről az idő? Adorno azt mondja; Pilinszky azt mondja... Gyermeteg lelkek! Úgyzsolván „költői“ orrunk előtt az újabb nemzedékek ugyanolyan emberiség-jogon — nem felejtnek, rosszabb: ad acta tesznek. Hiszen vagy tízezer év háborús bűnei, megpróbáltatásai úgysis elavultak. Nem is tartja őket számon más, csak a jó öreg könyökkvődés értelem. Az értelem ugyanis nem oldódik az időben. Az értelem nem oldódik a legkoncentráltabb korokban sem. És nem igaz, hogy állítólag csak egy kedélyes, kényelmes, mindenre odaadó áhitattal és figyelemmel váró, éppen arra váró világban adhatná végre igazán, amit adhatna, egy ellenséges világban nem tud igazán megmérteni, néha még átvészelni is alig. Mindennek éppen az ellenkezőjét bizonyítja a fáról való lekászálódás óta eltelt pár ezer év.

Mindezekre nem csupán abból az alkalomból gondol az ember egy ilyen színhelyen is, hogy útiolvasmányként az öleiben nyugszik, szép őszi, vidéki, világvidéki napsütésben éppen Szilágyi Júlia könyve*; de azért is, attól is. A jó megfogalmazások fölényének, érvényének, egyszerűségének mindig világa van. „A kritikus mindig könyvekről beszél, de mindig az életéről ítélkezik“ — idézi Láng Gusztáv bölcs megállapítását Szilágyi Júlia az egyik esszében, ebben a könyvben, mely a XX. században szól s benne magunkról, eszünkéről, tartásunkról, értékeinkről, lehetőségeinkről és képességeinkről, olyan színvonalon, melyhez foghatón kevés aktuális könyvünk szól manapság is.

A dzsessz és a napalm éppúgy hozzátartozik a képhez, benne kavarg az értelem igenis: higgadt közérzetében, mint az a magában hordott szellemi darázs-fészek: tulajdon gondolatgazdagsága s a vele, mellette érvelő rengeteg jelenlét, elágazás, csatlakozási pont, melytől világ a kiterjed; melytől fontosabb egészként mérni, mint jó dolgok alkalmi halmazaként. Esszételjesítmény, végig kiváló, vizsgadarab egy szerencsére már nálunk is divatos megközelítési módból, hozzáállásból. Nemlétező névmutatójának nagyon hiányos pótlistája is idő- és nemzedék-dimenziók mélységét bizonyítja, minimum ott szerepel rajta Szilágyi Domokos, Jancsó Béla, Gaál Gábor, Veres Péter, Székely János, Bálint Tibor, Panek Zoltán, Láng Gusztáv, Dsida Jenő, Horváth István, Hegel, Pilinszky, Nagy István, Szabó Dezső, Méliusz József, Vas István, Fábry Zoltán, Kafka, Sütő, Malraux, Egyed Péter, Dosztojevskij, Mauriac, Beckett, Déry, Kierkegaard, Shakespeare, Madách, Babits, Duhamel, Radnóti és még hányan, idők, tények, tájak, eszmék koordinátáinak őrizői. Szilágyi Júlia szellemi szélrózsája, melynek személyes konferenciáján elnököl ebben a 220 oldalnyi szövegben, mindazt idézi meg, amin kívül még sok minden idelátszik és ellátszik a XX. század utolsó évtizedeinek szellemi piederstáljairól vagy kulturált vérpadjairól, de ami egy nagyon is lehetséges közérzet és meggyőző erejű tisztázókedv alapjául szolgálhat. Szolgálat ez a könyv, nagy szolgálat, becsülettel elvégzett számadás, melyre, szomorú lenne, hogyha műfajánál fogva kevésbé figyelne fel „irodalmi köztudatunk“, mint egyéb indokolt szenzációinkra.

A kultúra szemmel láthatóan, szemmel olvashatóan nem valami elegendő ürügy (jobb, mert több az idegen szó): pretextus Szilágyi Juliának, hogy így,

* Szilágyi Júlia: A helyszín hatalmas. Esszék. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.

könyvnyi egységként jelentkezzenek az annak idején alkalom szülte, ám távolról sem az összeollózottság összehatását sugárzó kritikusi, gondolkodói leendő életmű-részletek. Az ő ürügye az élet, az életünk.

„Az író szerepe a könyv” — idézi Méliusz. A könyv pedig a kultúrának egyelőre olyan pótolhatatlan egységkonvenciója, alapegysége, mint az egyén, a személy, az én a tömegnek, az emberiségnek. Maga a kultúra is, nagy általánosságban, a környezethez való alkalmazkodás rendkívül fejlett eszköze, a fennmaradás egyik legfőbb biztosítéka. Az író szerepe ennek az eszköznek a kezelésében a fenti pontos vállalás. Könyv—szerep—mű egymást tárgyiasító háromsága az élet-hez közelítette, kötötte mindig az igazi gondolkodót. „Mert... maga a mű korántsem műközpontú, mint ahogy nem irodalmi az irodalom se. Valóságos viszont a valóság.” „Egyéni sorsok példázatával Shakespeare intézmények felett bíraskodik.” S ezt teszi Madách százvalahány esztendő s mementója és ezt Thomas Mann is „első évszázada” végén.

Egyik jelszó: a világot nem magyarázni, hanem megváltoztatni kell; a másik épp fordítottja ennek. Különbözik a teljes tudást, a szellem teljes apparátusát csak (láz)álom, hogy kizárólag egyik, egyáltalán valamelyik Valami szolgálatába lehessen állítani vagy leszoktatni a kérdézésről, a kételkedésről s rászoktatni az engedelmességre. A tudás csak a tudásnak engedelmeskedik, a szerep csak az emberiség egészével van szövetségben, a könyv szóljon bármelyik korban, bármilyen műfajban, bármiről — csak az egészről szólhat.

Ezt az egységet tartalmazza önmaguként s mutatja fel összefüggésként, összehatásként, alapinformációként Szilágyi Júlia eddigi kritikusi és esszéírói tevékenységének eme sikerült foglalatát: ettől reveláció. Tudása, tájékozottsága, irányja egyaránt és (most csak) egységként ragad meg — ami nem háttérbe szorítja, hanem — így tekintve, ezúttal másodlagossá teszi a (pedig) alapteljesítményt, szükségte-lenné, hogy egyenként mérjük le: kiről milyen „okosan” írt, s azon belül mivel értünk, nem értünk egyet. Különbözik is igaz, hogy „a tévedhetetlenség köztudottan nem erőfeszítésből származik, de még csak nem is képesség eredménye; nem teljesítmény, hanem kegyelmi állapot”. Számos, kiváló és alapvető meglátásokat, megfogalmazásokat, hozzájárulásokat tartalmazó írás szól művekről, életművekről, problémákról, a fikciótól a fasizmusig, a krimittől a mítoszig, a példás (még mindig nem olyan könnyű „műfaj”) verselemzéstől a pályaképig. Munkák, napok, arcképek s „a részletek filozófiája” — egyben olvasmányosan, szellemi élményszerzően. Ha Székely János, Panek Zoltán vagy Szilágyi Domokos (irodalmi) köztudatunkat méltán foglalkoztató „jelenségeit” járja körül, egyaránt lényeges és logikus álláspontokat, gondolatébresztő és tisztázást szolgáló megfogalmazásokat közöl. Például kevesen mondtak mostanában többet s tömörebben a modern költés, a korszerű költői kép kérdéséről: „szemléletünk felszabadítása kimerevített szóképek premier planja alól!” Hiányokat regisztrál és kiindulópontokat leltároz: Sütő epikai és kultúrpolitikai korszakot avató műve „ha jól utána számolunk, legalább három műfajt elegít a totalitásnak abban a szférájában, amelynek elemzésével a kritika elméleti sikon adós maradt”. Szomorúan állapíthatjuk meg Szilágyi Júlia elméleti érzékének és példás felkészültségének apropójából is, hogy a tudatlanság, a lemaradás, természetesen a kritikusi főleg (mely egyeseknél már-már „endokrin alapvetésű”), milyen kínos helyzetbe hozza, kellemetlen kátyúban hagyja nemegyszer irodalmi életünk egészét. Főleg a „mítosz”-teremtéssel és -elemzegetéssel foglalkozók avagy a mítosz-átültetők. Miképpen máshol is, ideges, válságos vagy robbanásos pillanatokban ők s nem a szerzők hozták be idegen skatulyákat, kapta-fákat a műhelybe, s utólag — mivel nem arra készültek mégsem a lábbelik, melyekben járunk — ők kiáltoztak csödről.

Pedig a műhelyt — valamint a világot — illik rendben tartani, s főleg: hagyni aztán, minden kornak, minden nemzedéknek. Akiben ez reflexszinten van meg, megvan, csak az képes valóban tanítani. Ennek érdekében nem szabad véka alá rejteni, hogy „a kultúra közegellenállása, vagy amit annak érzünk, rendszerint egyénekben, személyekben testesül meg”.

Ezt a rendteremtést szolgálják az ilyen tisztázó szövegek, szintézisek, mint a Szilágyi Júlia munkája, néhány alapvetően fontos folyamatra irányítva újra és kellő szakmai súllyal a figyelmet. A kor körülkerített, bekebelezett, skatulyába, börtönbe zárt titkaival sem könnyebb elbánni, mint a még befogatlanul, szabadon kószálókkal. Lovas kell hozzá, nem meglovagoló. Nem könnyebb, csak megpróbálkoznak vele. A dolgok nyitja pedig mindig is a tudás volt és lesz: a szaktudás, a hozzáértés. (Korunk különösen nem kedvez a veszélyes szintig dagadó amatőr-kedésnek.) Ezt könnyen lehet helyettesíteni kinyilatkoztatással. Csak pótolni nem lehet. A szezámok csak a mesékben (és természetesen a mítoszokban) engedelmeskednek az előre eldöntött parancsnak. A titok parancsot kap, természet, társa-

dalom vagy irodalom „titka”, hogy márpedig ő nincs többet, megoldották. És röhögve van tovább. Így mítosz sajnos az is, hogy az újabb forradalmak és avantgarde-ok „átlendítettek valamin”, ezen, azon a szerep—könyv—mű dolgaiban. A tanulságokat mindig a legeleje óta lehet csak újraszámolni, mint a szegény gyermek perselybe gyűlő pénzét. Abszurd, vidéki sci-fi-téma: ha jönne egy nemzedék, amelyik olyan egészen újat akarna, amelyik teljes egészében megtagadná, visszautasítaná az unalmas megtanulást, újratanulást, valamilyen okból kifolyólag (tömeges oligofrénia, mutáció, Van Allen-öv, Stroncium 90), és ott enné meg a fene a könyvtárakat, a szerepeket, a befejezett műveket, a művet. Minden ilyesmi azért rafináltan veszélyes, mert a világ nem irodalom-központú, mert a legújított művész s a legnagyobb tudású elméleti fizikus is halandó, mert „az egyén cselekvőképességének hamar elérjük a végső határát”, de alapegység mivoltának határai közül nem lehet s nem tanácsos „kiszabadítani” a világot, ezért a józan ész konyhaszorgálat, közzszorgálat, sztrájkorsége is éppolyan érvényes és szükséges, mint részt venni a legújabb genetikai vitában vagy csillagászati kongresszuson; mert az „Arbeits macht frei” s a legdrágább tőke egyéni, egyenkénti sorsának egyes párhuzamai még elég sok szinten elvégeztelenek, elintézetlenek tulajdonképpen. Ezért a szubjektum-központúság valóban előképe néha, koronként, különösen az **egyén életének, súlyának, jogainak, szerepének** rohamos kormeteorológiává váló devalválódása esetén — valóban előképe és menedéke annak a könyv—szerep—mű által fennem lobogtatott, meghirdetett állapotnak, annak a világnak, amelyben az ember már valóban cél, nem pedig eszköz; eszköz mi mindenre és hányféle formában, „feldolgozásban”, mint tömeg, mint bérgyilkos, mint sztrájkoló, mint sztrájkötőrő, mint sarkkutató, mint szakoktató, mint kiképző altiszt, mint rohamosztag, mint vallató s mint vádlott.

Egyetérthetünk Szilágyi Júliával: ez lenne a legkriminálisabb kor? Ugyan! „Ha meggondoljuk, a thrillerben nem folyik több vér, mint a görög mitológiában vagy a Shakespeare-tragédiákban, nem folyik több alkohol sem, mint Hemingway regényeiben, kevesebb a hátborzongató pillanat, mint Hitchcock filmjeiben, s a büntetőtörvénykönyv, illetve a tizparancsolat megszegését a krimi szerzője sokkal nyomatékosabban rosszallja, mint Dosztojevskij, Thomas Mann, Gide, Camus...”

De ha már ilyenek vagyunk: mindig találtunk mítoszt és teremtettünk ellenmítoszt, mítoszba bújunk és bújattuk a kétlábú tollatlan állatot, a beszélő szerzőszámot, Svejket, Swannt, Shylockot, van némi lehetőség, hogy „a legrettenetesebbnek nem kell elkerülhetetlenül bekövetkeznie”. Hanem azért csak tenni kell valamit, legalább ezért, annak a veszély-esélynek új és mindenkori meggondolásáért, átgondoltatásáért, amit Panek Zoltán megfogalmazásában idéz ebben a könyvben Szilágyi Júlia: „Tegyük fel, hogy a marathoni futó csakugyan megérkezik, de nincs akinek elmondja a hírt, napokig a környéken cselleng, senki sincs otthon, lassan már feledi ő is, hogy miért sietett úgy, mielőtt holtan rogya össze, végre otthon talál néhány embert, de azok nem értik: ők az emberiség.”

A helyszín hatalma nagy, a helyszín, ez a tiltott-mindenség-átlépéssel kacérokodó pirinyó bolygó egyelőre — mint színhely — nem fog változni. Könyv—szerep—mű letéteményesei számára is marad kiút: „ebben a században a legnagyobb kaland: megmaradni ott, ahol születünk.”

Lászlóffy Aladár

Formák változása

A szonett(koszorúról)

1. Ismert tény, hogy az 1944 utáni első nemzedék (és a hozzájuk csatlakozó idősebbek) költői gyakorlatától radikálisan különbözőzt az a verseszmény és -gyakorlat, melyet az ötvenes évek közepén-végén induló költők vallottak magukénak, illetve valósítottak meg. Akkor, a domináns irodalomszemlélet normái szerint, verseik „borzasnak”, „kozmosz” szemléletűeknek minősítették, ahhoz, hogy utóbb bebizonyosodjon: a hazai magyar költészet forradalmát hajtották végre. Az ún. szabad vers, ez a „formátlan” művészi forma kifinomult érzékenységről, nagy „teherbírásról” tanúskodott az adott időszakban: a kultúrában (és a társadalomban) végbement változásoknak egyik legadekvátabb hordozója volt, amint a hetvenes évek közepének-végének egyik uralkodó (?) formája is — a *szonett(koszorú)* — egy

gyökeresen megváltozott helyzet (s egy újabb nemzedék) erősen bonyolult tartalmait, magatartás-módozatait kísérli megformálni. Nem új formáról van szó, mint-hogy a szabad vers esetében sem beszélhetünk erről az ötvenes, hatvanas éveken, csupán egy műforma újrafelfedezéséről. Kiemelték az úgymond klasszikus (irodalmi) kontextusból, s az új összefüggésben új jelöltek kapcsolódtak a régi formához.

Korunkban, a társadalom egészének változása függvényében, a formák rendkívül gyorsan átalakulnak — állapítja meg Umberto Eco. (*A nyitott mű*. Budapest, 1976. 282—283.): „...korunk olyan történeti korszak, melyben a formákat nagyon gyorsan újra felfedezik, és így ellensúlyozzák látszólagos elhasználdóságukat.”

2. A legzártabb, legszigorúbban szerkesztett lírai műfaj a szonett(koszorú). A mesterségbeli tökély bizonyítéka. Tartalmában is kötött műfaj. „Az ki Sonettet merészeln írni, ne fogjon soha más órában munkájához, mint midőn lelke valamely lágy, komoly érzés által hatalmasan elfoglaltott. Az epedő, kesergő, bánkódó, örvendő szerelem, a' tisztelés, a' csudálás, magától felleli ezen formának szívreható accentjeit” — olvassuk Kazinczy tanulmányában, amely talán az első magyar nyelvű dolgozat a műfajról. (Szilágyi Péter: *József Attila időmértékes versele*. Budapest, 1971. 195.)

Ez a szigorúan kötött szerkezet azonban századunkban (sőt már Baudelaire, Rilke és mások költészetében is) lényegesen fellazul (lásd a *Nyugat* költőinél), mi több, a *Hazám* című József Attila-szonettciklus forradalmi tartalomnak a hordozója. Ennek ellenére Szilágyi Péter mégis így határozza meg a „modern” szonettet: „olyan tizennégy soros költemény, amely nem minden vonatkozásban tér el a szonett klasszikus szabályaitól.” Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ez a definíció a XIX. század és a XX. század első felének szonettformájára vonatkozik. És nem másra. Mert például hogyan lenne alkalmazható a fenti definíció a Tandori művelte szonettre? Talán ő a legkövetkezetesebb művelője ma a szonettnek. De a legkövetkezetesebb felbontója is e műfajnak!

2.1. És Zudor János (egyszeri?) kísérletét is említhetjük (*Látam. Az utolsó játszma*. Igaz Szó, 1979. 2.) mint olyant, amely a műfajfelbontás nagyon távoli pontjára alkotója!) a személyiség és a világ viszonyának csöppet sem egyértelmű volta foglalkoztatja. A végtelkig kiélezett helyzetben talál-e értelmes megoldást az egyén? S a Szó rendelkezik-e még embert-szolgáló funkcióival? Az „eljövendő korok” olvasója talál-e benne s általa legalább „levésnyi hitet egy halálra”?

E szonettciklus nem állja a műfaji és egyéb „tudományos” mérészkélést, kísérletező és a lényeges kérdéseket őszintén feltáró jellegét azonban értékelnünk kell. Alkotással van tehát dolgunk!

2.2. Szócs Géza, Palotás Dezső költői gyakorlatában a szonett(koszorú) szintén fontos helyet kap, igazolva, hogy nemcsak a nagy szabadvers-kompozíciók „bírják el” a mai komplex tartalmak hordozását, hanem a szóban forgó műfaj is. „Ha a költő szabad formáinak általánosságából kiábrándult, a szonett formakénszerében találja meg — paradox ez — hihetetlen szabadságát” — írja Egyed Péter az *Igaz Szó* „Fiatalok” mellékletében (1978. 1.).

(Az sem véletlen, hogy Szilágyi Domokos, főleg költészetének utolsó szakaszában, vagyis a hetvenes években, ugyancsak klasszikus formanyelvű költeményekbe szorította már-már fékezhetetlen gondolatait. Egyetlen példát említünk, a *Belémhalni* című versét, annak érzékeltetésére, hogy milyen tartalmat hordoz a csengő vers-zene, a játékoság és az ironia: „Istenem, kit őszeren / vettem, légy ma óvszerem, / óvj az ebtől, óvj a sebtől, / óvj a tökéletesebbtől, / hagyjál engem, balga tagot / és kipletykált hallgatagot / látszatomnak látszanom, / hagyj továbbra játszanom, / bár lehet, hogy léha, talmi. / Hagyj magamba belémhalni.”)

A szonett vers-zenéjéhez tér vissza Palotás; mesteri rímeit ugyan valósággal elrejtji, más pozícióba helyezi, felbontva ezzel a strófaszervezetet is. Lelkét azonban nem valamely „lágy, komoly érzés” kerítette hatalmába (a „kesergő, bánkódó, örvendő” szerelemé) — sokkal inkább az adott helyzetben szabadon megteremthető harmónia lehetősége foglalkoztatja. „bizony tavasz jön minden tél / után bizony mondom épp csak ki kell / várni” — olvassuk a *Végül úgyis mindig hazamegyünk* című szonettkoszorú egyik fő gondolatát, melyből a szerzőjére oly jellemző ironia sem hiányzik. A tél és az éjszaka szorongató érzése nyugtalanítja a „lelket” Szócs Géza szonettkoszorújában is (*A világsúlyom szeme*), s a vigasz csak ennyi: „A mindigleni éjben ragyogunk mert / Hold leszünk s mert örök lesz az éjjel.”

3. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy amíg a hatvanas évek maradandó értékű szabad versei (gondolunk itt elsősorban Szilágyi Domokos, Páskándi, Lászlóffy

Aladár, Kányádi egynémely alkotására) elsősorban az egyetemes felől közeledtek, az emberiség szinte apokaliptikus fájdalmait szóaltatták meg például, addig a hetvenes évek szonettjei elsősorban a rendkívüli érzékenyséű „lélek“ megformálói, a személyiség magabazártságától, kiütkereséseitől indulnak az egyetemes tartalmak versbe-emeléséhez. Ebben a megvilágításban a szonett (egyik) adekvát műformánk, s kitágítása egy új érzékenység megszólaltatására: hazai költészetünk vívmánya is. A kérdés csupán (?) az, hogy alkalmas-e az újrafelfedezett szonett- (koszorú) a jelenidejűség korszerű megformálására.

Érdemei ugyanis mint egyszeri gesztuscselekedetek — „törvetés“ — tagadhatatlanok.

„Tudod-e végül ki voltál“?

1.1. „mit tehet ki megleli hazáját“? — fordítja kérdőre az eredeti (József Attila-i) kijelentést a költő, ezzel mintegy felvéve az *együttgondolkodás* fonalát költészetünk hagyományával általában, és konkrétan olyan felismerésekkel (s ezek mába-emelésével), amelyekről megfeledekezünk nem szabad. Ugyanis a költőt nem az emlékezés (emlékidzés) ünnepi, üres gesztusai érdeklik — számára a hagyomány, az elődök kigyöngyözöte gondolat a jelen szerves része, amellyel úgy-mond élni kell a (költői) gyakorlatban. József Attila utolsó, számvető versének kezdő strófájához kapcsolódik a már idézett kérdés. Ehhez:

*Ime, hát megleltem hazámat,
a földet, ahol nevemet
hibátlanul írják fölébem,
ha eltemet, ki eltemet.*

A vers referenciája, amint a fenti példa is bizonyítja, egy másik műalkotás is lehet; egy másik vershelyzetre, felismerésre, sajátos költői képre, esetleg verselésre is utalhat, illetve folytathat ezekkel „polémiát“, (képzeletbeli) dialógust, replikázhat velük. Bonyolult közvetítettség-háló jön így létre. Kérdőjeleink megkérdőjelezése — mondhatnók a költővel.

1.2. Vásárhelyi Géza új verseskönyvének* nem elszigetelt jelensége eme polémia és dialógus. Az *emlékjel* című versében olvassuk: „majd jött az éj a vas-reszeléssel / csikorogva zúzott az idő / s én ültem: elporladt emlékjel / hol hullott hullott felfele a kő.“ A vershelyzetet a következőképpen határozza meg a költő: „Barátom — a földön ültem / fejemen rozszant pléhkosár / figyeltem — mibe is? — merültem / hogy folyik arcomon a sár.“ Nyilvánvaló, hogy *A Dunánál* című József Attila-költemény verhelyzetével polemizál: „A rakodópart alsó kőven ültem, / ... / Alig hallottam, sorsomba merültem, / hogy fecseg a felszín, hallgat a mély.“ A közbeékelte kérdés azonban a Vásárhelyi-szövegben elbizonytalanodást jelez. A költői én új, változott helyzetét.

Igyen, új kontextusban idézve meg egy lírai magatartást, fogalmaz meg a költő mai, lényeges kérdéseket. Jelen esetben például ezt: a személyiség az „idő“ markának szorításában.

Ugyancsak egy József Attila-i verhelyzetre (Óda) utal, tagadólag, a *Kóborlovag* indítása: „Itt ülök és nem csillámlik semmi.“ A vers bizarr, groteszk elemekből épült világa a dolgok értelmetlen, irracionális szerepcseréjét, emberellenes irányultságát jelöli. Ebben a helyzetben pedig az indulatot hívja segítségül a költő: „Ne légy fegyelmezett“ — ugyancsak József Attila-i gondolattal polemizálva (J. A. és a többiek.)

Mi lehet tehát a válasz az eszme-futtatásunk elején feltett kérdésre? „küzd bizva biz nem kérd és a többi / elfelejt ha elment visszajönni“? A (többször) idézett vers címe mindössze (?) egy kérdőjel.

1.3. Éppen azok az elemek, amelyek a köztük lévő kölcsönös viszony alapján hozzájárulnak a mű belső, organikus összefüggéséhez — írja Jean Starobinski —, más nézőpontból az irodalmi hagyománnyal vagy a társadalommal tartanak differenciált és polemikus kapcsolatot. Azok az elemek tehát, amelyek egy adott művön belül egybehangzóak, ugyanakkor kifelé meg-nem-egyezés hordozói is. (*Relafia critica*. București, 1974. 34–35. Az én kiemelésem — B. J.) A művet alkotó elemek kapcsolata az irodalommal és a társadalommal nem lehet alternatív (vagy-vagy), ugyanis az (irodalmi) műalkotást elsődlegesen már az azonos nyelv is egy bizonyos hagyományhoz kapcsolja, amiként lényegéből következően kapcsolódik

* Vásárhelyi Géza: *En ezt már úgyis álmodom*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1979.

a társadalomhoz is — az életből vétetik, hogy a befogadás eredményeként arra hasson vissza. Az idézett Vásárhelyi-versek áttételes, többszálú kapcsolatrendszerrel építenek ki, s a már említett közvetítéseken keresztül is tartják a kapcsolatot az étellel, feltöltődve azokkal a jelentésrétegekkel, amelyeket a (polemizálva) megidézett művek modellálnak és közvetítenek.

Íme a költő kísérlete az étellel való kapcsolatrendszer másfajta, áttételesebb kiépítésére!

2.1. Önmagadra lenni — az étellel való szerves kapcsolatteremtés, a tudatos cselekvés egyik előfeltétele. Tarka zsbívásár, szemfényvesztő komédiások világában, „Az ókor a jövőendő s a többi / ringlispilén / még most is bizonyosság / hiányának szédületében“ hogyan létezik a *személyiség*? „Lenni akartam / ... / olyan lettem / amilyen világra“ — igen itt már csak a kihagyásos, a gondolat folytatását a befogadóra bízó szerkesztésmód az egyetlen lehetséges nyelvi kifejezési forma. „A kihagyás — írja Balázs Béla — az olvasó kiegészítésére számít, tehát *szociális jelentősége van.*“ (*Halálos fiatalság*, Budapest, 1974. 363.) A költő azonban — nagyon fontos! — hitszegésének mezéiben a perifériára sodródik: „életem szélein élek / középpütt félelem csönd / elvetélő ének.“ *Se kinn se benn* — ahogy a verseskötény egyik legtökéletesebb költeményének címe mondja. A napfény—eszmélet azonosítással (metafora) indul a szimmetrikusan szerkesztett költemény („Napfény az ablaküvegen / eszmélet játszadozása“), és eljut az eszmélet kihunyjának megjelöléséhez. Ugyanis ezt jelzi a költemény rendkívüli művességgel, tudatossággal alakított képsora: a kinti, nappali és az ezt felváltó benti, éjszakai fények játéka és megüvegesedése az ablaküvegen.

2.2. Innen már egyenes út vezet ahhoz a gondolathoz, ami a Vajda Jánost idéző költeményben fogalmazódik meg. Az erős korlátok ellen ti. hiába az indulat; már költő-létéről is lemond(ana) egy adott pillanatban („hogy megtartsa önmagát / sok egy emberöltő“), ugyanakkor, végső reznignációjában, mint *idegent* marasztalja is a *költőt*. A *személyiség* tudathasadása?

*ha átélem ezt az éjszakát
nem leszek többé költő*

— — — — —
*maradj még buzgó idegen
én ezt már úgyis álmodom*

(Vajda János egyetlen éjszakáján)

A kötet egyik leggazdagabb versvonulata bizonyítja: ma a *személyiség* személyazonosságának megállapítása sem olyan egyértelmű, mint ahogy gondolnók.

*elégedetlen elégedett
a világban világtalan
akkor is hangos ha hangtalan
tudod-e végül ki voltál*

(Tudod-e végül)

Talán ez az a pont, amelyik jelzi: tovább feszíteni a húrt elképesztő dolgokat eredményez... A *személyiség* felbomlásának egy nagyon előrehaladott állapotát regisztrálja a költő — „ami vagyok az is csak zavar / kettéhasadt elmém“ —, és ahogy mondja, az *innenső* part sem létezik már. Visszaút nincs. *Se kinn, se benn?*

(Csupán emlékeztetőül: Vásárhelyi második kötetének — *A 998. éjszaka* — egyik kulcsfontosságú látomásos költeményében, a *Menekülő Dózsa seregéből* címűben, a „semmiken át szemembe néz / a létbizonytalanság“ rettenetétől eljut abba a biztonságosabb szituációba, ahol — zihálva ugyan, de — kijelentheti a lírai hős: „még megvagyok még megvagyok.“)

2.3. A formai és grammatikai töredékesség is e tartalom adekvát kifejezője. A kihagyásos, a behelyettesítést az olvasóra bízó közlésmód alkalmazása (*Zsbívásár*, *Hitszegés*, *A százszoros visszhang*, *Ének a stadionban*, *A képkeret*), a gondolatok nyelvi feldaraboltsága közbeékel kérdésekkel például (*Az emlékjel*, *Kórházi ügyeletlen*) mind a már jelzett gondolatok közlésének eszközei.

3.1. *rendezzük be végleg áttekinthetően
ami volt s lehet még*

Ama végletes szituáció értet(het)i meg a költő szenvedélyes, József Attilára, Radnótiira emlékeztető *társkeresését*: „már csak egy sóhaj s leszédülök / ments meg kedvesem engem / így nincs e perc és nincs örök / legyél — vagy engedj ne-len-

nem“ (*Ha nem is létezel*), vagy: „nem lehet bomlott az elme / ha elképzelt téged kedvesem / ... / nem lehet jaj nem lehet / hogy négy milliárd ember közül egy se —“ (*Kórházi ügyeleten*).

Arányos kompozíció, gondolatrítmust megvalósító ismétlés és gyöngéd verszene biztosít szép keretet *Az álmodó* című költeményben feltörő őszinte emberi vallomásnak-könyörgésnek:

*Már csak általad derül
szememnek Hold Nap
add álmodat rejtekül
a rólad álmodónak*

3.2. A költészetéről beszélve általában, s különösképpen Vásárhelyi jelen kötetéről, vagy például egy olyan régebbi verseskötetről, mint a *Tű foka*, nem feledhetünk meg arról az alapigazságról, amit Roman Jakobson így fogalmazott meg: „... a költészet... a leginkább formaérzékeny nyelvi megnyilvánulás.“ (*Hang-jel-vers*. Budapest, 1972. 280.) A költő számára, ahogy Csoóri Sándor írja, a nyelv az utolsó esély — s az utolsó akadály is.

Borcsa János

A forradalmi vívmányok védelméért

Ha van hazai történelmünknek sokat vitatott fejezete, akkor 1848—1849 az. A viták oka sokrétű, marxista történelemszemléletünknek megrögzött dogmákat kell félreállítania. S a valóságismeret alapvető érdeke nemzetiségi önismeretünknek.

Egyed Ákosnak a háromszéki 1848—1849-ről szóló könyve* méltán számíthat közérdeklődésre, mert olyan témát tárgyal, amely túlnő a helytörténet keretein, s egy nagy súlypontú társadalmi-politikai konfliktus szerves részeként kezelendő.

Aligha van olvasó, aki ne tudna Gábor Aronról, vagy ne hallott volna az agyagfalvi gyűlésről (Fazekas János írt ez utóbbiról rangos értekezést). De túl a romantikán, Gábor Áron ágyúja a létért folytatott önvédelem eszközei voltak, korszerű hadiipar alapjául szolgáltak egy adott pillanatban, s ez nem egyetlen ember műve volt, hanem széles társadalmi összefogás eredménye, amelynek — mint ahogy Egyed Ákos is megállapítja — gazdasági-társadalmi előzményei voltak.

A szerző nagy érdeme, hogy Háromszék 1848—1849-es önvédelmét a marxista történetírás szemléletével, a maga komplex egységében mutatja be. A szülőföld védelme az idegen hódító törekvések ellen egyben az 1848—1849-es forradalom általános vívmányainak védelme volt, így a jobbágyszabadtatás, a törvény előtti egyenlőség, a közös teherviselés, a nemzeti szabadságé.

A szerző nemcsak ismert eseményeket elevenít fel, hanem Háromszék egész szabadságharcának történetét nyújtja az előkészítés bemutatásától a forradalom bukásáig. Áttekinti a korábbi történelmi bibliográfiát (Kövári László, Jakab Elek, Nagy Sándor, Orbán Balázs, Szentkatolnai Bakk Endre, Benczédi Gergely, Gyalóky Jenő, Bözödi György, Imreh István, Pataki József stb.), a szépirodalom idevonatkozó fejezeteit, a sajtóanyagot, s azt saját gazdag forráskutatásával egészíti ki.

Egyed Ákos — egyéb munkáira is jellemző alapossgal — a gyökerektől indul el. Miért éppen Háromszék volt az a sajátos táj, amely sikerrel tudott ellenállni a jobban felszerelt ellenséges túlerőnek egy reményvesztett percben?

A választ a szerző már az 1848-at megelőző háromszéki fejlődést elemző fejezetben megadja. Az egyesült Kézdi-, Orbai- és Sepsiszek gazdasági-társadalmi képe meggyőző érv. Ez a táj, melynek 49,9%-a katona rendű paraszt, 45,5%-a pedig jobbágy vagy zsellér volt, szörnyű terheket hordott. A feudális kötöttségek miatt lassan bontakozott ki a kézműipar, és ugyanakkor az egész Erdélyt gúzsba kötő Habsburg-elynyomás miatt a reformer nemesség célkitűzései is — bizonyos keretek között — azonosultak a terheket viselő széles néptömegek törekvéseivel. A jobbágyszerűség székely viszonyainak elemzése érthetővé teszi az olvasó számára, miért összpontosult a társadalmi és nemzeti szabadságért vívott

* Egyed Ákos: *Háromszék 1848—1849. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.*

küzdelem — igaz, más és más fronton — két olyan tájon, mint a Nyugati Érc-hegység és Háromszék.

Kezdetben Háromszéken is, akárcsak Erdély más területein, alkotmányos alapon bontakozott ki a forradalmi mozgalom. Már április 2-án a szabadelvű nemesség Alsócsernátonban gyűlést tartott; ezt követte április 11—12-én Háromszék közgyűlése, amelynek határozatai között szerepelt a köztelherviselés, a polgári és vallásszabadság, az úrbér eltörlése kárpótlás fejében, a székely katonáskodás megszüntetése. A polgári reformok mellett azonban az események népi jelleget kapnak — mutat rá Egyed Ákos —, mivel már Uzonban földfoglalásokra, fegyverlefoglalásokra kerül sor, s ez előrevetíti a tömeges jobbágymegmozdulást is.

Egyed Ákos a háromszéki eseményeket nem pusztán a szűk helytörténet keretei között, hanem az egész erdélyi 1848 szerves részeként tárgyalja. Ezért a helyi események sokrétűségének megértése végett elemzi a többi sorsdöntő erdélyi eseményt is, mint a május 15—17-i balázsfalvi gyűlés vagy a május 21-i kolozsvári országgyűlés.

A Habsburg-ellenes harc előzményeként 1848 nyarán és őszén a harmadik balázsfalvi és az agyagfalvi gyűlés egyaránt nagy hatással volt a háromszéki eseményekre. A szerző egyébként alaposan elemzi a kolozsvári országgyűlés liberális jellegű határozatainak korlátait, mint-hogy azok nem tettek eleget a románság jogos nemzeti követeléseinek, de nem tudták korszerűen megoldani sem a jobbágyfelszabadítást, sem a székely örökség kérdését. A nagy jogi zűrzavarban az sem látszott tisztán, mi az allódium, és mi a jobbágyföld, ami — akárcsak Erdély többi részén — kiélezte a jobbágy—nemes ellentéteket. Egyed Ákos elemzése alapján még világosabbá válik, mit jelentett Erdélyben az úrbérrendezés hiánya. Az erdélyi fejedelemségen kívül eső megyékben, ahol 1770 körül végrehajtották az úrbérrendezést, már más volt a helyzet. A Bánságban, Aradon stb. a tulajdonjog jogilag tisztázódott, következésképpen e területeken a forradalmi egyeségfront töretlenebb volt.

Háromszék jellegzetes viszonyai között a Habsburg-támadás veszélye közepette szintén létrejött végül is az egyeségfront. A negyedik fejezetben ennek körülményeit éppen az eredeti forrásanyag alapos elemzése révén tisztázza a szerző. Az a mélyreható elemzés, melyet a különböző társadalmi erőkről — reformerekről és radikálisokról — ad, példamutató lehet más, 1848-cal foglalkozó művek számára is. Csakis így válhat érthetővé szakember és átlagolvasó előtt egyaránt, miként talált közös nevezőre 1848—1849-ben a

kiváló szervező és reformer Berde Mózes, az ágyúöntő Gábor Áron, a forradalmár Gál Dániel és sokan mások. Egyed Ákos alapos elemzőképessége szükséges ahhoz, hogy a közös érdekekből fakadó platform szükségét és háromszéki megvalósulását megérthessük.

Egyed Ákos nem kisebbíti Gábor Áron szerepét, de mitoszmentesen tisztázza a szerepeket, a maga helyén mutatja be Gábor Áront, rámutat a Kiskomité döntő szerepére, és alapos elemzéssel domborítja ki a háromszéki 1848 nagy alakjait is.

A Kiskomité szervező tevékenysége váltotta valóra azokat az önvédelmi határozatokat, amelyekre a novemberi sepsiszentgyörgyi gyűléseken került sor. A Puchterhez küldött követség eredmény nélküli visszatérése után megindult az általános népfelkelés. Gábor Áron megszervezi az ágyúöntést, a lőszergyártást, és rövidesen 10—12 ezer ember állott fegyverbe. Most válik érthetővé, éppen az előző fejezetek elemzésének tükrében, hogy Berzenczey László elhamarkodott lelkesedésének miért lett kudarc az eredménye Udvarhely- és Csíkszékben, ugyanakkor mi a magyarázata annak, hogy Háromszék önvédelme — ha csak részlegesen is — komoly sikereket ért el. A harci események ugyan balul ütöttek ki, de az árapataki szerződés mégis méltányos feltételeket biztosított Háromszéknek. Egyed Ákos higgadt értékelése itt is elosztja a szélsőséges véleményeket, s a hadi eseményeket is az akkori stratégiai helyzet szerint értékeli.

A könyv következő fejezetei Háromszék további szerepét méltatják. A VII. fejezetben Bem győzedelmes erdélyi hadjáratának következményeit tárgyalja, amikor is Háromszék teljes erővel csatlakozik Bem hadseregéhez, kiépítik a katonai védelmi rendszert, Gábor Áron továbbfejleszti a hadiipart, s így Háromszék komoly forradalmi bázis marad 1849 nyarán is.

A további események nagyjából ismeretek. A cári túlerővel szemben Bem serege alulmaradt. Hiába küzdöttek Gábor Áron tüzerei halálmegevítő bátorsággal Kőkősnél, az ellenség elfoglalta Kézdivásárhelyt és Sepsiszentgyörgyöt. De Gál Sándor is súlyos taktikai hibákat követett el — állapítja meg a szerző —, mert az orosz támadás előtt nem sikerült összehívnia a mintegy tízezer főnyi háromszéki haderőt, s elhamarkodva feladta az egész Háromszéket meg a stratégiailag annyira fontos szorosokat. Az így támadt zűrzavarban csak Bem közbelépése tudott ideig-óráig változtatni a helyzeten. És ekkor állott Gábor Áron a helyzet magaslatán. A július 2-i csatában tüzerei visszaszorították az ellenséget a Fekete-

ügyön túlra. E csata közben érte a legendás ágyúöntőt, a székely tüzérség megteremtőjét és főparancsnokát az ellenség végzetes ágyúgolyója.

A kettős ellenség főlénye végül is győzedelmeskedett Háromszékben is. Tuzson őrnagy két zászlóaljával és nyolc ágyújával július 31-én és augusztus elsején még felvette a harcot a Nyerges-tetőn, de a bekerítéssel fenyegető tülerő miatt végül is kénytelen volt Mitács irányában visszavonulni. Ezzel ért véget Háromszék másfél éves szabadságharca.

Érdemes volt-e megvívni a forradalmat és szabadságharcot, hiszen leverték? — teszi fel a kérdést Egyed Ákos. A választ szintén az ő szavaival adjuk meg: „A történettudomány álláspontjáról nézve

talán akkor közeledünk helyesen a válaszhoz, ha abból indulunk ki, hogy egy nagy esemény történelmi jelentőségét nem az érte hozott áldozatokkal mérjük fel (bár ez sem mellékes), hanem a fejlődésre gyakorolt hatásával. Mit sikerült a forradalomnak kitűzött céljai közül megvalósítania? Emlékeztetünk. [...] Az 1848—49-es forradalom a jobbágyfelszabadítás, a feudális privilégiumok eltörlése s a polgári egyenlőség kivívása által tartós hatást gyakorolt a fejlődésre: véget vetett az elavult feudális rendszernek, s előmozdította a polgári rendszer kibontakozását, amelyet a történelmi haladás napirendre tűzött. És ez így van még akkor is, ha számos ún. feudális maradvány megoldatlan kérdés maradt utána.“

Kovács Géza

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

ADY ENDRE 13 VERSE (1877—1919).

ENDRE ADY 26 SUOMENNOSTA. 13 GEDICHTE

Még az Ady-centenárium kiadványok sorában készült, szeretettel gondozott-kivitelezett, háromnyelvű versfüzet a költő hírét és művét egy olyan nyelvterületen népszerűsíti, ahol a figyelmet, a szándékot most már könyvekkel, fordításokkal kell alátámasztani. Alanko Anna-Liisa előadóművésznő, aki tíz tolmácsolásával szerepel ebben a Joensuui Egyetemen született, részben Groningenben szerkesztett könyvecskében, *Ady finn olvasója* címmel többek közt ezt írja: „Kétségtelen, Ady megismerése számomra a múlt nyár [1977] legjelentősebb »ismeretsége«. Sokoldalú költő, metaforái eredetiek, nyelvezte rendkívül bőséges, gazdag. Sajnálatos csupán az, hogy Adyt Finnországban még alig ismerik.“

A kiválasztott 13 Ady-vers (köztük van az *Új vizeken járok*, *A Hortobágy poétája*, *A fekete zongora*, az *Aldásadás a vonaton*, az *Örizem a szemed*, az *Üdvözlét a győzőnek*) két-két finn és egy-egy német változatban található meg itt, melyeket a szerkesztő, e vállalkozás kezdeményezője és kivitelezője, Szabó T. Ádám az egyetemi szemináriumi munka eredményeként, 120 finn és 17 német kísérletből válogatott össze. Mindegyik fordítás előtt olvasható a magyar eredeti és egy finn nyelvű magyarázat a versről, nyelvi és művelődéstörténeti segítséget nyújtva e világgal most ismerkedőnek. A kiadványt Gy. Szabó Béla három fametszete díszíti — így az a már ismert Ady-portré is, amely először a *Korunkban* jelent meg, a százéves évfordulón. (*Joensuun Korkeakoulun Suomen Kielen Laitos*. Joensuu, 1978.)

K. L.

MARX GYÖRGY: ÉLETREVALÓ ATOMOK

Napjainkban a természettudomány fogalmán nem elszigetelt diszciplínák halmozát értjük, hanem ezek összefüggő egységét, melyben a távolabb fekvő területek is — például biológia és magfizika, matematika és lélektan — kölcsönösen befolyásolják egymást. Ezen az egységen belül azonban minden tudományág a maga

„történelmé” éli, kezdeti szakaszában esetleg akár úgy is, hogy előbb más tudományokon belül jön létre, s csak később válik önálló tudományszakká. Kezdetben általában a tapasztalat- és adatgyűjtés a cél; később az elméleti szintetizálás viszi tovább a fejlődés útján az illető tudományágat.

A természettudomány egy-egy ágát közelebről vizsgálva nemegyszer lepődünk meg, milyen elképesztő múlt van a háta mögött, és milyen határtalan jövő áll még előtte. Így van ez a biológiával és ezen belül a molekuláris biológiával is. Ez utóbbi célja az élet „alapjának”, molekuláris és szubmolekuláris mechanizmusának a feltárása, ami már magában hordozza annak megállapítását is, hogy a molekuláris biológia közeli rokonságban van a fizikával és a kémiával, hiszen ezek alaptörvényeinek ismerete nélkül a mondott cél elérhetetlen.

Talán effajta gondolatok vezették arra az elhatározásra a fizikus Marx Györgyöt, hogy bemutassa a „nem szakmabeli” olvasónak — a biológusnak — a fizika alapfogalmait, melyeket nem (vagy rosszul) ismerve könnyen jutna gyorsan fejlődő tudománya útvesztőibe. A szerző ugyanakkor a szokottnál mélyebbre hatolt, és nem az általános fizikai alaptörvényeket, a klasszikus fizika törvényeit boncolgatja, hanem a kvantummechanikai szemléletet tágitja, amelyet nemcsak a technikus szakembernek, hanem a biológusnak is el kell sajátítania, ha alapjában akarja megérteni az élő anyag viselkedését. „A kvantummechanika üzenete messze túlhangzik a fizika hagyományos jelenségekén. [...] Rész tudományok mozaikja, a külön utakon indult csillagászat, fizika, kémia, biológia a kvantummechanika intésére rendeződik egységes természettudománnyá” — írja Marx György.

Különösebb matematikai apparátus nélkül, szemléletes példák, kitűnő ábrák és illusztrációk segítségével vezet a szerző a kvantummechanika és az anyagszerkezet mélységeibe, a tőle megszokott pedagógiai érzékkel. A részecskék, az atomok és molekulák rendszere után szinte játszi könnyedséggel kerülünk a halmazok kellős közepébe, ahol biológiai szempontból fontos anyagok hatásmechanizmusa tárul elénk. A molekulák közötti kölcsönhatások biológiai szerepének ismerete az élet megjelenését kísérő molekuláris és atomos folyamatok megértését segíti elő.

A biológiai fejlődés, az élet „programja” az információátvitel és a genetikai kód kulcsával fejthető meg. Ez a program nyilván egészen más jellegű, mint más informatikai értelemben vett tudatos programok. Ezért is nyilvánvaló, hogy kulcsainak kvantummechanikai értelemben vett részleteit is jól kell ismernünk. „A DNS nukleotid-sorrendje szolgáltatja az információt a fehérjék aminosav-sorrendjének kialakításához. Az aminosav-sorrend viszont már egyértelműen meghatározza a fehérjék másodlagos és harmadlagos szerkezetét — állapítja meg Marx. — Ebből pedig az élőlény felépítése és az életet jelentő kémiai reakciók összehangolt működése következik.”

Természetesen a szerző nem törekedett és nem is törekedhetett teljességre már csak azért sem, mert nem mint biofizikus, hanem mint atom- és kvantumfizikus közelített a kérdéskörhöz. Könyve mindazonáltal a fizikusok számára is újat nyújt, hiszen nemcsak a kvantummechanika kérdéskörét hozza a szó szoros értelmében életközébe, de nem mulasztja el bemutatni filozófiailag sem a mozgásformák evolúciós lépcsőfokain át az anyagfejlődést.

A könyvet az teszi időszerűvé és példássá, hogy teljesíti minden szaktudós kötelességét: tájékoztatja a szakmai és a laikus közvéleményt tudományának egy másik tudománnyal való kapcsolatairól. Ez mindenkor szükséges, de különösen akkor, ha a kérdéses határterület az emberiség számára egy adott pillanatban létfontosságúvá kezd válni. (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.)

S. S.